

Explanation and Review of Iranian Islamic Medicine in the Mughal Period (Scheduled Medicine)

ARTICLE INFO

Article Type

Research Article

Authors

Hossein Eidi¹

Masomeh Garadagi^{2*}

Behrad Asadi³

Parviz Ali Asl⁴

How to cite this article

Hossein Eidi, Masomeh Garadagi, Behrad Asadi, Parviz Ali Asl, Explanation and Review of Iranian Islamic Medicine in the Mughal Period (Scheduled Medicine), *Journal of Quran and Medicine*, 2022:6(4): 143-154.

1. Department of History, Shebastar Branch, Islamic Azad University, Shabastar, Iran.

2. Department of History, Shabester Branch, Islamic Azad University, Shabester, Iran (Corresponding Author).

3. Department of Islamic Studies, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.

4. Department of History and Civilization of Islamic Nations, Urmia Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran.

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: Masomehgaradagi90@gmail.com

Article History

Received: 2021/12/30

Accepted: 2022/03/05

ABSTRACT

Purpose: Medicine is one of the knowledges needed by mankind, which has been passed down from one generation to another. The doctors of the Islamic period mostly used medicinal plants and other non-surgical treatments to treat diseases. In the therapeutic methods of the history of medical science during the Islamic period, priority was given to natural and herbal treatments and the like, which can be easily understood by referring to the medical science texts in the first periods. The table was compiled in the form of a calendar and it became popular. The book *Fi Tabriz* in *Safina Tabriz* is one of the therapeutic treatises written in the form of a table and written by Amin al-Dawlah Otaji. The purpose of this article is to examine tabular medicine in the Mughal period.

Materials and methods: The method of this research is rereading the manuscript of *Fi Tabriz* in the *Tabriz ship*, which is prepared based on the table. In this research, following the principles of research ethics, after identifying and rewriting the work, he described the contents related to scheduled medicine, and other sources were also used to know this type of medicine in this research.

Findings: The findings of this research show that one of the factors influencing traditional Mongolian medicine was their religious beliefs, which were mixed with witchcraft. Their magical and traditional medical beliefs were gradually combined with the medical customs of other nations. Tradition and science of *tanjim* (correspondence of celestial bodies with earthly events) in addition to the description of important medical works of the past eras, considerable measures were also taken in the field of pharmaceuticals and medical education, and with the writing of *Tanqsuqnameh* or the medicine of *Ahl Khata*, Chinese medicine and its related sciences were brought to Iran. made way

Conclusion: The result of the review of the book on medicine in the *Tabriz ship* shows that instead of describing the diseases and their treatment, in this work, *Garsang* has arranged the contents in the form of tables and the types of meats, foods, fruits, juices, etc. He has compiled various of them from a medical point of view and the factors affecting health in a table and has described the opinions of the sages about the contents of those tables under the title of authority.

Keywords: *Safina Tabriz*, Traditional Medicine, Mongols, Amin Al-Dawlah Otaji

تبیین و بررسی طب ایرانی اسلامی در دوره مغول (طب)

(مجدول)

حسین عیدی^۱

گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران.

معصومه قره داغی^{۲*}

گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران (نویسنده مسئول).

بهراد اسدی^۳

گروه معارف اسلامی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

پرویز علی اصل^۴

گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران.

چکیده

هدف: طبابت از دانش های مورد نیاز بشر بوده که از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. اطبا دوره اسلامی بیشتر برای درمان بیماری ها از گیاهان دارویی و سایر درمان های غیر جراحی استفاده می کردند. در شیوه های درمانی تاریخ علم پزشکی دوره اسلامی اولویت با درمان های طبیعی و گیاهی و مانند آن بوده است که با مراجعه به متون علوم پزشکی در دوره های نخستین به راحتی می توان به آن پی برداز قرن پنجم شکل دیگری از کتب طبی که بیشتر بر پایه جدول و به شکل تقویم تدوین می شد رایج شد. کتاب فی الطب در سفینه تبریز از جمله رسایل درمانی است که در قالب جدول و به دست امین الدوله اوتاجی نگارش یافته است. هدف این مقاله بررسی طب مجدول در دوره مغولان است.

مواد و روش ها: روش کار این پژوهش بازخوانی نسخه خطی فی الطب در سفینه تبریز می باشد که براساس جدول تهیه شده است. در این پژوهش با پیروی از اصول اخلاق پژوهش پس از شناسایی و بازنویسی اثر به توصیف مطالب مربوط به طب مجدول پرداخته و از منابع دیگر نیز برای شناخت این نوع طب در این پژوهش استفاده شده است.

یافته ها: یافته های این تحقیق نشان می دهد که از عوامل مؤثر بر طب سنتی مغول، باورهای دینی آنان بوده که با جادوگری آمیخته بود. باورهای طبی جادوگرانه و سنتی آنان به تدریج با رسوم طبی ملل دیگر ترکیب گردید. در علم پزشکی این دوره پیوند طب سنتی و علم تنجیم (تطابق اوضاع اجرام آسمانی با حوادث زمینی) علاوه بر شرح آثار مهم طبی ادوار گذشته، در زمینه داروسازی و آموزش پزشکی اقدامات قابل ملاحظه ای هم صورت گرفت و با نگارش تنکسوق نامه یا طب اهل ختا، طب چینی و علوم وابسته بدان به ایران راه یافت.

نتیجه گیری: نتیجه بررسی کتاب فی الطب در سفینه تبریز نشان می دهد که در این اثر گرانسنگ به جای شرح امراض و راه علاج آن ها، مطالب رابه صورت جدول هایی تنظیم کرده و انواع گوشت ها، غذاها، میوه ها، آب ها و... خواص گوناگون آنها از نظر طبی و عوامل موثر در سلامت را در جدولی گردآوری کرده و تحت عنوان اختیارات رای های حکیمان را در باب مندرجات آن جدول ها شرح داده است.

کلیدواژگان: سفینه تبریز، طب سنتی، مغولان، امین الدوله اوتاجی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۴

* نویسنده مسئول: Masomehgaradagi90@gmail.com

مقدمه

محیط زیست و آب و هوای خشن، فرهنگ و شیوه زندگی عشایری و سبک زندگی مغولان در بیماری و درمان، علم طبابت مغولان تاثیر گذار بود. علم پزشکی و داروسازی و علم گیاه شناسی مورد توجه و علاقه ایلخانان بود در دربارشان تعدادی طبیب و گیاه شناس داشتند که در سفرها برای معالجه بیماری ها و شناسایی گیاهان و خواص دارویی آنها استفاده می کردند. اطلاعات ایلخانان از بیماری و درمان ترکیبی از خرافات بود البته حجامت و ماساژ و سوزاندن رگ ها از جمله درمان های مغولان بود. کم اطلاعی آنان از مسایل علم پزشکی آن ها را وادار کرد اسیرانی که افراد فلج و زخمی را درمان و سبب اعزام مجدد آنان به جبهه جنگ شوند مورد تشویق قرار دهند. حتی طبق فرمانی استادان، صنعتگران و پزشکان از قتل عام معاف و به نقاطی که خدمتشان ممکن است مورد نیاز باشد، اعزام شوند. اطبا از پرداخت مالیات نیز معاف شدند. این شرایط سبب شد به زودی پزشکان سایر مناطق به دربار مغول وارد شده و مشاغل حساس و رده بالا در اختیار آنان قرار گیرد. البته چنین حضوری بیشتر تأمین کننده منافع شخصی و گروهی آنان بود ولی برخی از آنان مانند خواجه رشید الدین فضل الله منشا خیر فراوانی شدند که از جمله آنان تأسیس بیمارستان بزرگی در شهر تبریز بود. در این زمان دارالشفا به معنی بیمارستان و درمانگاه مورد استفاده قرار می گرفت و هزینه آن اغلب از طریق اوقاف و اموالی که خیران صرف این کار می کردند تأمین می شد. دارالشفا رشیدی نیز زیر مجموعه ربع رشیدی بود. در واقع در میان این قوم کسی برای مداوای بیماران وجود نداشت. در مورد تشخیص و درمان بیماری شمن ها نقش اصلی را ایفا می کردند. به این ترتیب که فرد بیمار را نخست پیش شمن ها می بردند و او تشخیص می داد که بیماری از انواع عادی بوده یا ناشی از تأثیرات ارواح خبیثه و حلول آن در جسم بیمار است. اگر تشخیص از نوع دوم بود، شمن ها نوع درمان را انتخاب و سعی می کردند براساس آن ارواح خبیثه را از جان و تن بیمار دور کنند. سحر و جادو و بر روش درمانی و بهداشتی مغولان تاثیر داشت. زنان هم گاهی در این نقش ظاهر شده و به سحر و جادو می پرداختند. علاوه بر معالجه بیماران، وظایفی نظیر تحقیقات طبی، آموزش دانشجویان طب و تهیه داروهای مختلف برعهده بیمارستان رشیدی بود. همچنین شرابخانه و مخزن آدویه داروخانه

بعد از زمان پیامبر (ص) برای مسلمانان بود که مهم ترین زمینه پیشرفت مسلمین و تمدنشان در آن دوره وجود حاکمانی است که علما را به رسمیت شناخته و جایگاه ویژه‌ای برای آنها قرار دادند و همیشه حامی آن‌ها بوده و در پیشرفت علوم و پرورش استعدادها موثر بوده است. ارتباط علم پزشکی با نجوم و کاربرد آن در تقویم های سنتی برای تعیین ساعات سعد ونحس مورد توجه پادشاهان سلجوقی بوده و این امر در زندگی عموم مردم و سعد ونحس ایام به کار گرفته شد. آثار پزشکی ایرانی از منابع مهم پزشکی در جهان اسلام به شمار می‌رفته و عوامل اصلی تاثیر ایرانیان در نقل و تدوین و نشر علوم عقلی در تمدن اسلامی را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد. تسلط ایرانیان در علم و ادب و قدرت یابی آنان در دستگاه خلفای عباسی. مبارزات مذهبی ایرانیان و علل نگرانی خلفا در نقل فلسفه و علوم عقلی. آشنایی ایرانیان به دانش های مختلف بشری از جمله طب و ریاضیات و فنون ترجمه. با پیشرفت دانش های یونانی و اسکندرانی، در مشرق زمین، مراکز علمی جدیدی در شهرهای سلوکیه، تیسفون، گندیشاپور (اهواز)، ریوادرشیر ریشه = بوشهر فعلی و برخی از شهرهای ماوراءالنهر به وجود آمد. عقیده به سعد ونحس ایام در امور طبابت همچون تعیین اوقات مناسب برای فصد، حجامت و استعمال ادویه و... اهمیت قابل توجهی داشت. وظیفه هر پزشک تعیین جایگاه ماه در زمان شیوع بیماری بود. تقویم های سنتی ساختاری مشخص داشتند که شامل جدول ایام هفته، زایچه ماه و موضع ستارگان هفت گانه و اختیارات بود. ایرانیان، سهم بزرگی در پیشرفت علوم به ویژه دانش های عقلی، پزشکی، داروسازی و پیراپزشکی در دوران پیش از اسلام و بعد از داشته اند. اصول و مبانی طب سنتی ایران بر اساس اخلاط و تیوری تعادل مزاج را ابن سینا پایه گذاری کرده است. در کشورهای غربی به طب سنتی کشورهای مسلمان طب اسلامی گفته می‌شود که تعریف دقیقی از این طب نیست و با تعریفی که امروزه در کشورهای اسلامی از طب سنتی وجود دارد متفاوت است. علم نجوم در واقع مطالعه حرکات، ساختار، تکامل و سرنوشت اجرام آسمانی است. علم نجوم در مسیر تحول خود به کشف بسیاری از قوانین حاکم بر اجرام آسمانی نایل آمده است. اصطلاح علم نجوم یعنی دانش ستارگان که مسلمانان معمولاً علم الفلك یا به تعبیر مشهور تر علم الهییه می‌خواندند. احکام نجوم پیامد طبیعی و قابل تفکیک نجوم است. در قرن هفتم هجری قمری نجوم از احکام نجوم جدا شده و یک علم ریاضی محسوب می‌شد. (۳) در دوره اسلامی نجوم و احکام نجوم از یکدیگر جدا شدند. این دوشاخه در بیش از یک حوزه مشترکاتی داشتند. منجمان و ریاضی دانان که از جمله های مذهبی به احکام نجوم احساس خطر می‌کردند با جدا کردن خود از احکامیان باعث شدند نجوم به عنوان شاخه ای مجزا پرورش یابد. (۳) طب سنتی همواره با شاخه های مختلف علوم در پیوند بوده است (۴). یکی از مهم ترین این علوم، تنجیم است. (۳) که در دوره اسلامی بر پایه سه سنت نجومی ایرانی، هندی و یونانی بنا شده بود به لحاظ بررسی تطابق اوضاع اجرام آسمانی با رویدادهای زمینی (همان) و پیشگویی تاثیر اجرام علوی بر

بزرگی داشت که تمام احتیاجات دارویی ربیع رشیدی را برطرف می‌کرد. طب مجدول از شیوه های ابداعی دانشمندان دوره اسلامی است که با تقویم الصحة ابن بطلان بغدادی در حفظ تندرستی و صحت شروع شده و در تقویم الا بدان ابن جزله به حد کمال رسیده است. سفینه تبریز یکی از آن گنجینه های بارزش است که توسط اندیشمند فاضل ابوالمجد محمد بن صدرالدین ابی الفتح مسعود بن المظفر بن المعالی بن محمد بن عبدالمجید تبریزی تالیف شده و از کهن ترین مجموعه های خطی و کتابخانه ای بین الدفین^۱ و شامل رساله هایی در طب سنتی با موضوع بهداشت و پیشگیری، درمان جسمی و روحی، معرفی انواع داروهای طبیعی است. در این پژوهش با بازخوانی نسخه خطی که بر پایه جدول و به شکل نوعی تقویم است به معرفی فواید و مضرات برخی غذاها و میوه ها پرداخته شده است.

پیوستگی طب سنتی مجدول و علم نجوم

پزشک باید خدا باور و ایمان به خدا داشته باشد و خود را با تمام جان و خرد و اراده آزاد، وقف پروردگار کند. مراجعه به یک کتاب مجدول بسی سریع تر و بهتر است از مراجعه به کتابی که سرتاسر به یک شیوه یکنواخت و احیاناً عاری از هر نوع تبویب و عناوین، تدوین شده باشد. کتاب فی الطب در سفینه تبریز از جمله رسایل درمانی است که در قالب جدول و به دست امین الدوله اوتاجی تالیف شده است. مبانی اخلاق پزشکی، تعهد پزشکان به پیمانی است که با خداوند متعال می‌بندند. این پیمان، به طور معمول، در قالب سوگندنامه های پزشکی تنظیم شده است که به وسیله آن با خداوند پیمان می‌بندند که در طبابت خویش، اصول اخلاقی و انسانی را مراعات کنند. قرآن کریم، پای بندی به عهد و پیمان را از ویژگی های مؤمنان شمرده است: «الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ» (۱) نظام سلامت یک ساختار سازمانی درست و منطقی، شرایط لازم را برای ایجاد هماهنگی و همکاری های بین بخشی فراهم می‌کند تا سطح کارایی سیستم افزایش یابد و وظیفه دارند تا از طریق سازماندهی مناسب، مانع های مربوط به سلسله مراتب کاری را کاهش دهند و دستیابی به هدف های نظام سلامت را تسهیل نمایند. از امیرالمومنین روایت شده است: «بِالْعَافِيَةِ تُوَجَّدُ لَذَّةُ الْحَيَاةِ» لذت زندگی با سلامتی به دست می‌آید (۲) پزشکان اسلامی عقیده داشتند که طب، فلسفه بدن است و فلسفه طب روح و روان است. رساله ذهبیه قدیمی ترین و نخستین کتاب طب است که در حفظ سلامتی منسوب به امام رضا (ع) است. رساله ذهبیه که بسیار موجز نوشته شده و مسائل مهم حفظ الصحة در این کتاب آمده است و مساله تغذیه و اصول خوردن و آشامیدن که از اصول شش گانه حفظ سلامتی در طب سنتی ایران است در این کتاب به آن توجه شده است. طب مجدول از شیوه های ابداعی اندیشمندان دوره اسلامی است که با تقویم الصحة ابن بطلان بغدادی در حفظ تندرستی و صحت شروع شده و در تقویم الا بدان ابن جزله به حد کمال رسیده است. مراجعه به یک کتاب مجدول بسیار سریعتر از مراجعه به کتابی که به یک شیوه یکنواخت و احیاناً عاری از هر نوع تبویب و عناوین، تدوین شده باشد. سده پنجم هجری از طلایی ترین دورانها

^۱ اصطلاحی برای اوراقی که بین جلد قرار دارد.

روایات مرتبط با پزشکی بوده و دستاوردهای گذشته بشر و نیز آخرین دستاوردهای امروز و فردای دانش پیشرو رابه شرط به گزینی و هماهنگ سازی با ساختار اندیشه مدون نظام طب اسلامی، جزء طب اسلامی می دانند. (۱۰) طب اسلامی را نظامی اندیشمند می داند که از آموزه های اسلامی رهنمود می گیرد و پیشرفته ترین اطلاعات امروز و فردای بشر را دربر دارد. (۱۱) اسلام مبنای کلی طب را بیان نموده و در مواردی نیز به حسب اقتضای شرایط، افراد به پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) مراجعه نموده و توصیه هایی دریافت کردند. در حدود ۲۵۰ آیه قرآنی و دهها روایت از معصومان (ع) بر اهمیت غذا و تغذیه دلالت می کند. در قرآن کریم ۴۸ بار واژه طعام، ۱۰۷ بار واژه اکل و ۳۹ بار واژه شراب آورده شده که در آیات مرتبط با طعام، شش بار به حلال بودن غذاها اشاره و در تفاسیر مختلف به اهمیت تغذیه جسم در روح تأکید شده است. نگرش به غذا به عنوان آیه ای در شناخت خدا، باورمندی به رازقیت الهی، برخورداری از نیت الهی در مصرف، ادای حقوق نیازمندان به هنگام مصرف، پاکیزگی غذا، تنوع غذایی، التزام به غذای حلال و پرهیز از غذای حرام مهم ترین راهبردهای نگرشی و رفتاری ایمنی غذایی با نگاه اسلامی است. (۱۲) مبنای کلی اسلام در طب مهم تر از توصیه های طبی بوده و اصول طب اسلامی شامل تأکید بر این که خداوند شفا دهنده اصلی است، به رسمیت شناخته شدن طب و طبیب در اسلام، تأکید بر بهداشت و پیشگیری و تأکید بر معنوی و مادی بودن درمان بیماری. تأکید بر جایگاه اصیل مکتب طب اسلامی، جامعیت طب اسلامی و تمییز آن از طب سنتی، اخلاق و تاریخ پزشکی، توجه به آیات و روایات طبی به عنوان یکی از منابع مهم طب اسلامی و تأکید بر عدم مغایرت بهره گیری از عقل و دانش بشری با طب اسلامی، از نکات مورد توافق در دیدگاههای مختلف مکتب طبی اسلام است. جایگاه و کاربرد عقل و تجربه، نوع رابطه با طب سنتی و طب جدید، جایگاه پژوهش و تحقیقات تجربی در طب اسلامی و تأکید بر بعضی روایات و احادیث طبی، از جمله موارد اختلاف پژوهشگران طب اسلامی است و طبیب نیازمند علم نجوم است تا دارو را در وقت مناسبی که ماه در شکل موافقی در حال بالامدن است، به کار برد. این توصیه اهوازی، همان رعایت احکام نجوم در درمان بیماری است که به صورت مختلف در کتب طبی به آن اشاره شده است.

تقویم الصحه

سیزده رساله از مجموع دویست و نه اثر موجود در سفینه تبریز در خصوص مسائل پزشکی و درمانی است. دوازده اثر از مجموعه آثار پزشکی سفینه تبریز را کتابها، رساله ها، خلاصه ها، نامه ها و جدول هایی در برمی گیرد که می توان آنها را در زمره تاریخ یا حاوی مواد تاریخی به شمار آورد. (۱۳) ابوالمجد هیچ یک از آثار پزشکان صاحب نام عهد ایلخانی من جمله رشیدالدین فضل الله، ابن بیطار و... را در دست نوشته های خود در زمینه طب مورد استفاده قرار نداده و تنها کتاب طبی معاصر وی، زهه الملوک اوتاجی است که در سفینه با عنوان کتاب فی الطب از آن یاد شده است. کتاب مذکور که به رساله تقویم الصحه نیز موسوم است به ارغون

عالم سفلی همواره حایز اهمیت بود به گونه ای که تنجیم به مثابه علمی مستقل در تقسیم بندی دانش سنتی به شمار می آمد. (۵) تنجیم را در متون اسلامی، علم احکام نجوم و اخترشناسی نیز گفته اند و یکی از اجزا و فروع علوم طبیعی بشمار آورده اند. در قاموس فیروزآبادی آمده است که منجم و منجم و نجام کسی است که در نجوم به حسب اوقات و سیر آنها می نگرند و از این راه بر احوال کون اطلاع می جوید و ادعای موقت غیب می کند. (۵) در قرون وسطی این علم همراه با علوم خفیه (از قبیل کیمیا و سحر و نیز نجات) تحصیل می شده است. در این علم نه تنها اجرام آسمانی، بلکه حتی نقاط و نواحی خاص آسمان (مانند طالع و نبوت)، اوضاع نسبی سیارات سبعة (مانند قران و استقبال) و برخی اوقات (مانند تحویل سال شمسی) نیز اهمیت خاصی داشته است. تقویم های سنتی با تعیین زمان سعد و نحس برای انجام امور پزشکی موجب تثبیت آن شدند. تقویم های نجومی از یکسو، زمان مناسب درمان بیماری و تجویز دارو را برای حکیمان مشخص می کردند و از سوی دیگر، در سطحی گسترده، بیماران جامعه از هر طبقه و قشر را مخاطب قرار می دادند. بخشی از احکام نجومی که به تعیین زمان ترکیب دارو، زمان شروع بیماری، درمان و وقت مناسب برای تجویز و مصرف دارو مربوط می شد، در متون مختلف نگارش می یافت که از میان این کتب، تقویم ها اهمیت بیشتری داشتند، زیرا برخلاف متون تخصصی که مورد مطالعه قشر تحصیل کرده بودند، تقویم ها، اوراقی غیر تخصصی به شمار می آمدند که به صورت گسترده مورد استفاده عموم قرار می گرفتند و با توجه به اعتقاد راسخ عامه مردم به تنجیمین تقویم ها، مخاطبین بسیاری را به خود جلب می کردند. (۶) بروگیش شرق شناس آلمانی در این زمینه می نویسد: "در تقویم های ایرانی معین می شود که چه روزهایی باید به حمام رفت و یا چه موقع باید ناخن گرفت. این تقویم ها هر ساله قبل از عید نوروز، به تعداد زیاد و به قطعه ای مختلف چاپ و به فروش می رسد. (۷) به دلیل همین تیراژ بالا تقویم بود که احکام نجومی به گونه ای فراگیر در سطح جامعه توسعه یافتند. تقویم های سنتی با تعیین زمان سعد و نحس برای انجام امور پزشکی موجب تثبیت آن شدند. تقویم های نجومی از یک سو، زمان مناسب درمان بیماری و تجویز دارو را برای حکیمان مشخص می کردند و از سوی دیگر، در سطحی گسترده، بیماران جامعه از هر طبقه و قشر را مخاطب قرار می دادند. کشورهای اروپایی برای بیرون آمدن از سلطه علوم اسلامی و خارج شدن از شرمندگی تقلید از دانش مسلمانان سعی در کنارگذاشتن و جایگزینی این علوم با اصولی کردند که به وسیله خود غربی ها پایه گذاری شده بود. در همین دوران شاهد تلاش این کشورها برای از بین بردن علوم کهن مانند طب در کشورهای اسلامی از جمله کشور خودمان هستیم و متأسفانه در دوران قاجار راه برای ورود طب غربی به ایران باز شد. (۸) طب اسلامی را مکتب فکری و نظام اندیشه ای می دانند. به طور مثال طب اسلامی را مجموعه تفکرات دارای بورد بهداشتی و درمانی برگرفته از قران و احادیث و سیره انبیا، استنباط از قانونمندی های حاکم بر نظام طبیعت، تبلور تفکر حکما و دانشمندان در طول تاریخ و الهام و اشراق تعریف کرده است. (۹) چارچوب نظام طب اسلامی را آیات و

الانظار فیلسوف الدوله از امین الدوله طیب نام برده شده است و در ذیل آن به شرح حکایتی از درمان ارغون توسط جوکی هندی آمده است که تلخیص آن در ذیل آورده شده است که ارغون زندگی خود را بر سر کیمیا و رسیدن به زندگی جاودانه گذاشت. به ویژه زمانی که ارغون فریب یک جوکی هندی را خورد که با معجون می خواست ارغون را عمر جاودانه بخشد. امین الدوله و دیگران مخالفت کردند ولی اثری نداشت. جوکی معجون خویش را به سلطان به مدت ده روز خوراند. برخی گویند معجون شامل زیتون و گوگرد بود و برخی نوشته اند دارای طلا محلول و ابریشم و بزر البنج بود. چون سلطان معجون را خورد به دستور جوکی مدت چهل روز به چله نشست و در این حال مزاجش متغیر و رو به موت بود ناچار به امین الدوله رجوع کرد و امین الدوله وی را آب و هوای تازه تجویز و دستور داد از شهر خارج شود و به این سبب حال ارغون اندکی بهبود یافت ولی جوکی دوباره به او برخی ادویه و سه جام شراب خوراند. مرض ارغون عود کرد و در نهایت جوکی مدعی شد که از زنان سلطان کسی او را چیز خور کرده است ولی زن مذکور مدعی شد که فقط جهت محبت شوهر تعویذی به او داده، القصه سلطان در راه ادعای جوکی عمر خود را در این ماجرا فنا ساخت و بمرد. (۱۸) گفته شده است که ارغون به دلیل تعصب به بوداییان اطرافیانش را بخشیان^۱ احاطه کرده بودند. مبلغین بودایی داوطلب مشاغل چون بخشی گری و طبابت و رمالی بودند. (۱۹) یک بخشی به ایران آمد و ادعا کرد که با معجون های ساخته خود می تواند عمر اطولانی کند و باین ادعا توانست به دربار ارغون راه یابد. وی دارویی از گوگرد و زینق درست کرد که آن را نزدیک به هشت ماه به ارغون می خورد تا این که ارغون در قلعه ای در تبریز در ستراقتاد. بیماری ارغون را طیبیان معالجه کردند. تا این که روزی بخشی آمد و به ارغون سه جام شراب داده و پس از آن حالش وخیم و بعد از دو ماه درد و رنج در گذشت. (۲۰)

سفینه تبریز

این مجموعه خطی شامل دویست ونه کتاب و رساله کوتاه و بلند به دو زبان فارسی و عربی در زمینه حدیث، اخلاق، فقه، تاریخ، صرف و نحو، عروض، فلسفه، عرفان، نجوم و اختیارات، رمل، حساب، موسیقی، طب، منشآت، دفتر داری، جفر، موسیقی، کائنات جوی، منابر، ادبیات و... است که بر اساس تألیفات ابوالمجد و اساتید هم عصر وی و همچنین آثار با ارزش کهن، گردآوری و در فاصله سال های ۷۲۳-۷۲۱ ق. تنظیم شده است (۱۴). سفینه تبریز آینه ای از اوضاع فرهنگی تبریز در باشکوه ترین دوران حیات فرهنگی در نیمه دوم قرن هفتم و اوایل قرن هشتم ه. ق. است. با توجه به روش تحقیق اسناد و آثار تاریخی به توصیف مکتوبات مربوط به طب سنتی پرداخته شده است. در این مجموعه مطالبی فراهم آمده است که می توان از خلال آنها به روابط شخصی و اجتماعی بعضی از دانشمندان، ادبا و عرفای شهر به زبان محاوره پی برد. اصل این کتاب زیر نظر نصر الله پور جوادی در کتابخانه مجلس شورای اسلامی

ایلخان مغولی تقدیم شده است. (۱۴) نسخ چندی از این کتاب در دسترس است از آن جمله نسخه ای در کتاب گران سنگ سفینه تبریز به نام الجداول فی الطب یا طب مجدول یاد شده است. این کتاب را گاه به نام های نزه الملوک یا رساله در خواص نان ها و میوه ها و تخم ها و آبها و گوشتها آورده اند. (۱۶) کتاب دیگری به نام منافع و مضار و دفع المضار در فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی آیت الله العظمی گلپایگانی به امین الدوله منسوب است که شایسته بررسی است. (۱۷) با آنکه منابع یا مأخذ مورد استفاده ابوالمجد برای نگارش سه رساله حفظ الصحه مشخص نیست، اما تأثیر اندیشه های رایج در تمدن ایران و روم در این رساله ها مشخص است که از نگاه جامع به موضوع پیشگیری و بهداشت فردی و محیطی حکایت دارد. همچنین در قرن هشتم درمان بخش عمده ای از بیماری ها چون گذشته بر پایه مزاج شناسی بوده است. (۱۴) از اوتاجی اطلاعات زیادی در تاریخ موجود نیست. نزه الملوک تألیف امین الدین بن رشید الدین اوتاجی که رساله در کیفیت و منافع و مضاد مأكولات و غیرها هم نامیده شده است رساله ارزنده ای است که به دستور پادشاه جهان فرمانروای روی زمین ارغون نوشته شده است که همچون نزه الملوک ابن مستنصر هیچ گونه فصل بندی خاصی ندارد. این جدول که در منابع به نام های نزه الملوک و رساله در کیفیت و منافع و مضاد مأكولات و غیره ها نیز نامیده شده است. (۱۴) با توجه به دوران هفت ساله پادشاهی ارغون خان که بین سال های ۶۸۳-۶۹۰ ق. ه. ق. بوده است باید تاریخ نگارش این کتاب را هم در این فاصله زمانی دانست. رساله حاضر شامل طبیعت، منفعت، مضرت و دفع مضرت صد و هفتاد و سه ماده غذایی، اعم از انواع میوه ها، حبوبات، غلات، سبزیجات، گوشتها، اعضای حیوانی، آش ها، نانها، نوشیدنیها، لبنیات، گلهای، مغزها، معطرات، هوا، البسه و... است که ظاهراً ابوالمجد شخصاً آن را تحت قالب جدول طراحی نموده است. امادر بیشتر نسخ موجود، شکل متنی آن انتشار یافته است. علاوه بر آن متن رساله موجود در سفینه، در مواردی با سایر نسخ تفاوت هایی فاحش دارد، اما با توجه به نزدیکی دوره تألیف اثر با زمان کتابت آن، شاید بتوان به این نسخه از نزه الملوک، بیش از سایر نسخ اتکا نمود. کتابت رساله مذکور توسط ابوالمجد محمد بن مسعود تبریزی در روز دوشنبه بیستم ربیع الاول سال ۷۲۳ ق. تألیف شده است. (۱۶) در رساله ذهبیه منسوب به امام رضا (ع) که الگوی تغذیه رضوی است نقاط مشترک زیادی با طب سنتی دارد و می تواند استفاده از این رساله ها در پیشگیری و درمان بیماری ها مثمر ثمر باشد. (۱۶)

امین الدوله رشید الدین اوتاجی

امین الدوله رشید الدین اوتاجی طیب معروف به خواجه از پزشکان ارغون به همیاری سعد الدوله وزیر و بعد از وزارت سعد الدوله، طیب خاص او بود و در تواریخ نام وی آمده است. پسوند اتاجی نام امین الدوله احتمالاً می بایستی اشاره به لغت ترکی اتاجی به معنای پزشک گیاهی باشد. در کتاب مطرح

^۱ روحانیون بودایی

وفضلا پیوست. در سال ۷۲۵ق به شبستر عزیمت و از شیخ محمود شبستری اجازه روایت گرفته و روایت یک حدیث نبوی را در آن شهر نسخه کرد. (۲۲) وی شاعر هم بوده و نمونه هایی از اشعارش را در سفینه آورده است. (۲۱) در سال های ۷۲۱-۷۲۳ق به تألیف این رساله مبادرت نموده است. مشارالیه از خاندان ملکان تبریز است که در اصل از حجاز به آذربایجان مهاجرت کرده اند. در رشته های حدیث و تاریخ ادب و ریاضی نزد استادان بزرگ تبریز درس خوانده است. (۲۳)

تصحیح متن کتاب

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب فی الطب چون حکم و فرمان جهانگشای پادشاه روی زمین بر این جمله نفاذ یافت که این بنده امین الدوله اوتاجی در هرگونه انواع حکمت دفترها سازد و عرضه دارد واجب بود در این باب دفتر خاصیت و منفعت و مصرف و دفع مصرف میوه ها و نان ها و تخم ها و گوشت ها، حیوانات و آشپزی می سازند و بویهای خوش شرب ها کی بکار دارند و شرابهای گوناگون کی می خورند از قول ارسطو طالس بقراط جالینوس و دیگر حکماء یونان یاد کردن و پیدا کردن و سیل اختصار ان شاء الله تعالی مبارک و میمون باشد و پسندیده اید و به نظر سیور غامشی بگردد والله اعلم

نگه داری می شود. عبدالحسین حائری دانشمند کتاب شناس در سال ۱۳۷۴ آن را التبیان کرد. قطع سفینه رحلی بزرگ ۳۲*۱۹*۹ دارای ۳۶۸ برگ چهارستونی که بر برگ ها شماره گذاری شده و شماره کراسه هم داشته است که در برخی از برگ ها دیده می شود و به خط تعلیق خوب و اغلب قلم ریز نوشته شده است. وجود غلط ها و نادرتی ها در برخی از نوشته ها دیده می شود که بیانگر عدم آشنایی نویسنده با برخی عبارات ها در کتابهای عربی و فارسی است. برخی از رساله ها ناتمام است و پیداست اوراقی از آن در صحافی ساقط شده است. (۱۶) این رساله شامل سیزده رساله مفصل و مجمل طبی است که غالباً به شکل جدول تنظیم شده است. نویسنده سفینه در بعضی از رساله های طبی منبع خود را ذکر نکرده است. از مجموعه رساله ها علم الفراسه^۱ در روانشناسی اهمیت دارد. در داروسازی به تأثیر درمانی کانی ها و احجار و خواص غلات و معطرات عنایت ویژه ای شده است.

نویسنده فاضل و اندیشمند این مجموعه ابوالمجد محمد بن صدرالدین ابی الفتح مسعود بن المظفر بن المعالی بن محمد بن عبدالمجید تبریزی ملکان^۲ تبریز و قریش حجاز که به آذربایجان مهاجرت کرده اند. این خاندان در تبریز مقبره ای معروف دارند. (۱۶) ابوالمجد در سال ۶۹۷ق در تبریز زاده شد و در محضر بزرگانی چون بهاء الدین حیدرکاشی، امین الدوله ابوالقاسم حاج بله، در گذشته ۷۲۰ق در دمشق است، (۲۱) جلال الدین عبدالحمید عتیقی و سعدالدین محمود بن عبدالکریم شبستری تربیت یافت و خود به زمره علما

نام ها	طبع	منفعت	مصرف	دفع مصرف
انجیر تازه	... گویند گرم و تر است ... گرم و خشک گفته اند	سنگ مئانه و رنگ پاک کند و روده بگشاید و قوه دهد	باد در شکم افکند و خون شل کند	... و سکنجبین شکری دفع مصرف کند.
انگور شیرین	بعضی گرم و تر گفته اند و بعضی معتدل	طبع نرم دارد و تن فربه دارد ... از سیاه بهتر	... خورند و باد در شکم اندازد	... و انار دفع مصرف کند
شفتالو	سرد و تر است	تب گرم را سود دارد و گرم مزاج قوت باه دهد	تب آورد و باد در شکم اندازد	شراب کهن دفع مصرف کند
آلو سیاه	سرد و تر است	طبع نرم دارد و ...	معه را سست گرداند	سکنجبین دفع کند
امرود	سرد و خشک	قوه معده دهد و دل گرم را نیک بود	... زیان ندارد	زنجبیل پرورده دفع کند
انار شیرین	گرم و تر و گویند معتدل	سرفه را سود دارد و قوت دهد	قولنج کند و باد کند	انار ترش دفع کند
انار ترش	سرد و خشک است	جگر گرم سود کند	سینه را و آواز زیان دارد	حلواء انگبین دفع کند
به	سرد و تر است	دل را قوت دهد و بول بسیار دارد	قولنج را زیان دارد	عسل و خرما دفع کند

^۱ شناختن باطن افراد با نگاه

^۲ اصطلاح ملک به معنی حاکم محلی و والی پیرو سلطان است. افراد این خاندان به حیث حاکمیت و ریاست محشمانه خود در آذربایجان و نیز به لحاظ ارتباط با حکومت مرکزی و اختصاص به امیران و فرمانروایان مغولی از اعتبار و شکوه

بالایی برخوردار بوده و در جایگاه شاه و ملک حکم می رانند و به همین دلیل به ملکان مشهور شدند. این فوطی عبدالمجید راملک تبریز و رئیس آذربایجان معرفی کرده است که نزد هلاکو تقرب داشت. ملک جلال الدین مظفر هم از مهتران بود. (۲۳)

سیب شیرین	معتدل است	دل را قوت دهد و خون آن ساکن کند	عصب را سست کند	گلشکر دفع کند
سیب ترش	سرد و خشک است	زهر مار دفع کند و صفرا کند	درد مفاصل زیان دارد	شراب کهن زرد دفع کند
زرد آلو	سرد و تراست	معده گرم را دفع برد	معده را از هضم باز دارد	قی کنند و گلشکر خورند
خریزه	گرم و تراست	معده و مثانه را نافع بود	معده را سست کند	سکنجبین دفع کند
خریزه هندو	سرد و تراست	مزاج های گرم و خشک را نیک بود	هضم را زیان دارد	شکر و مانند دفع کند
خرمات تر	گرم و تراست	معده سرد را سود دارد	گلو و آواز را زیان دارد	خشخاش زیان کرده دفع کند
مویز	گرم و تراست	درد امعا را ساکن کند	جوز را سود دارد	خیار تازه دفع کند
انجیر خشک	گرم و تراست	خلق مرهم دارد	شپش در خانه افکند	جوز و بادام دفع کند
توت	سرد و تراست	درد دهان و جنای را سود بود	درد شکم آرد	... کوچک دفع کند
خر توت	سرد و تراست	اسهال و صفرا را سود دارد	دیر گوارد	گوارش عود دفع کند
سنجد	سرد و خشک است	... شراب خورند سستی کند	معده را خشک کند	فانید و شکر دفع کند
عناب	گرم و تراست	جوز ... کند	معده را سست کند	کشمش سبز دفع کند
جوز	گرم و تراست	معده را قوت دهد و دندان تیز کند	گلو را زیان دارد	خشخاش دفع کند
جوز هندی	گرم و تراست	خاطر را ... کند	از معده دیر گذارد	فانید و شکر دفع کند
جو	سرد و تراست	خون صافی کند و دارد	باد در شکم اندازد	کشش سبز دفع کند
گندم	گرم و خشک است	مثانه و امعا را سبک بود	حیض باز دارد	زیان کرده ... باشد
... گندم	گرم و خشک است	معده و امعا را سود دارد	باد در شکم اندازد	انگبین دفع کند
کاورس	سرد و خشک است	سینه نرم دارد و قبض آرد	درد شکم آرد	فانید دفع کند
رشته	گرم و تراست	سینه نرم دارد	معده را زیان دارد	روغن بادام و قند دفع کند
برنج	سرد و خشک است	معده را سود دارد	قولنج را زیان دارد	روغن دفع کند
...	سرد و خشک است	سرفه و تب را سود دارد	چشم خیره گرداند	... دفع کند
ماش	معتدل است	گرم را نیک بود	دندان را صدف کند	روغن بادام دفع کند
خرنوب	گرم و خشک است	...	دیر گوارد	سرکه دفع کند
عدس	معتدل است	خون را ساکن کند	مالیخولیا آرد	با شلغم و چقندر خورند
لوبیا	سرد و خشک است	تن را فربه کند	چشم را زیان دارد	خردل دفع کند
نخود	گرم و تراست	نقرس را ... بود و آب پشت را ...	دل را ضعیف کند	گوشت ... دفع کند
کاهو	سرد و تراست	خون را صافی کند	چشم را زیان دارد	کرفس دفع کند
کاسنی	سرد و ترست	جگر گرم را سود دارد	دیر گوارد	وزرو دفع کند
شبت	گرم و ترست	آب پشت و قواء جسم را نافع بود	دماغ و دهان را زیان دارد	روغن شیر دفع کند
گندنا	گرم و ترست	بلغم و باد را سود دارد	دماغ را زیان دارد	سرکه دفع کند
کرفس	گرم و خشک است	سد ها بگشاید	درد سر آرد	کاهو دفع کند
کنر	سرد و ترست	معده را قوی کند	مثانه را زیان دارد	سرکه و انگبین دفع کند
بادنجان	گرم و خشک است	قوه معده دهد	دهان را و خلط سودای زیان دارد	روغن و سرکه دفع کند
خیار	سرد و ترست	سبکی معده و ... نیک بود	درد شکم آورد	عسل و ... دفع کند
کدو	سرد و تراست	سبکی ماند و گرمی را نیک بود	معده را زیان دارد	... خردل دفع کند
طرخون	گرم و خشک است	دندان و دهان را نیک بود	تشنگی غلبه کند	کرفس دفع کند
وزرو	گرم و خشک است	قوه و ... معده را ... آرد	درد سر آرد	سرکه دفع کند
نعناع	گرم و خشک است	با طعام سرد نافعند	تشنگی غلبه کند	کرفس دفع کند

تره خراسانی	گرم و خشک است	قوه و فرح دل دهد	چشم را تاریک کند	کاهو دفع کند
پیاز	گرم و ترست	امعا را سود دهد	درد سر آرد	سرکه و ماست دفع کند
سیر	گرم و خشک است	... و آب پشت بیفزاید	دماغ را زیان دارد	... دفع کند
ملیون	گرم و ترست	بگشاید و قوت پشت دهد	معده را زیان دارد	... دفع کند
اسفناج	سرد و ترست	... دهد و سرفه و سر را سود دارد	معده را زیان دارد	... دفع کند
کزر	گرم و ترست	قوت پشت دهد و آب پشت بیفزاید	خون را بشوراند	سرکه و خردل دفع کند
کرنب	سرد و خشک است	معده گرم را نیک بود	دماغ را زیان دارد	شراب دفع کند
فلفل	گرم و خشک است	بلغم و معده سرد را نیک بود	خون در تن بشوراند	تمر هندی دفع کند
زنجبیل	گرم و خشک است	معده و پشت را سود دارد	گلو را خشک کند	سکنجبین دفع کند
زعفران	گرم و خشک است	رنگ و روی تازه کند و قوت دل دهد	اشتها برد و قی آرد	شراب حماض دفع کند
کافح	گرم و خشک است	اشتها زیاد کند	تشنگی آرد	گوشت دفع کند
زیتون	گرم و خشک است	قوه معده دهد و طعام خواهد	درد سر آرد	... دفع کند
خایه مرغ	گرم و ترست	آب پشت بیفزاید و قوت دهد	دیر گوارد	شراب کهن دفع کند
خایه بط	معتدل است	تن را فربه گرداند	قولنج را زیان دارد	... دفع کند
گوشت گوسفند	گرم و ترست	جمله مزاج را سود دارد	خون معده را زیان دارد	زرشک دفع کند
گوشت بز	سرد و خشک است	جگر گرم را سود دارد	...	حلوا و عسل دفع کند
گوشت گاو	سرد و ترست	مزاج را گرم و فرح کند	خلط سودای تولید کند	زنجبیل دفع کند
گوشت اسب	گرم و خشک است	قوه پشت را ... نیک بود	بواسیر آرد	هلبله پرورده دفع کند
گوشت گورخر	گرم و خشک است	درد نای را نافع بود	دیر گوارد	گشنیز دفع کند
گوشت شتر	سرد و خشک است	خوی ساکن گرداند	مالیخولیا را زیان بود	زنجبیل دفع کند
گوشت	گرم و خشک است	غذا را هضم کند	دماغ را زیان دارد	ماست تازه دفع کند
گوشت آهو	گرم و خشک	قولنج را ... نیک بود	بی خوابی آرد	سماق با دفع کند
گوشت خرگوش	گرم و خشک	خوی را ساکن کند	بد گوارد بود	زنجبیل پرورده دفع کند
گوشت کلنگ	سرد و خشک	معده را سود دارد	مفاصل را زیان دارد	دارچین دفع کند
مرغ آبی	گرم و تر	بادها ساکن گرداند	خلط تولید کند	سرکه دفع کند
بط و قو	گرم و تر	تن را فربه گرداند	عصب را زیان دارد	شراب کهن دفع کند
کبک و زاغ	گرم و تر و لطیف	... خواهد و ... نیک بود	معده را زیان دارد	لیمو دفع کند
تیمو	گرم و تر و لطیف	رنجوران را قوه دهد	حیض باز دارد	سویا، گرم دفع کند
سماق	گرم و خشک	قوت پشت و آب منی بیفزاید	جگر گرم را بد بود	سرکه دفع کند
گنجشک	گرم و خشک	قوت پشت و آب منی را نیک بود	حرارت بد ندارد	موسیر دفع کند
مرغ خانگی	معتدل	دماغ تر دارد و آب پشت بیفزاید	...	آب لیمو دفع کند
شتر بریان	گرم و تر	دماغ را سود دارد	بول و آروق کند گرداند	خردل دفع کند
مغز شتر	سرد و تر	تن را فربه و نرم گرداند	قی و صفرا آرد	... دفع کند
پاچه	معتدل	دماغ و عصب را نیک بود	قولنج را زیان دارد	... دفع کند
دل	گرم و خشک	معده قوی را نیک بود	جگر را زیان دارد	سرکه دفع کند
ماهی بزرگ	سرد و تر و غلیظ	قوه تن دهد و فربه گرداند	تشنگی آرد	شراب کهن دفع کند

ماه‌ی کوچک	سرد و تر	قوه دهد و جگر گرم را سود دارد	...	... دفع کند
دوغ‌با	سرد و تر	صفرا ماند	معه را تباه کند	حلواء انگبین دفع کند
آب نخود	گرم و تر	املاج را سود دارد	صفرا آرد	آب غوره دفع کند
سماق با	سرد و خشک	معه را زیان کند	سینه را زیان دارد	روغن ... دفع کند
هریسه	گرم و تر	قوت پشت دهد	صفرا انگیزد	انکامه دفع کند
زیربا	معتدل	دماغ و جگر را سود دارد	روده را زیان دارد	انار ترش دفع کند
زرشک با	سرد و خشک	ورم جگر را سود دارد	قولنج را زیان دارد	حلواء شکر دفع کند
ترخینه با	معتدل است	قوه پشت دهد	صفرا انگیزد	آب لیمو دفع کند
غوره با	سرد و خشک	صفرا و تشنگی بکاهد	سینه را زیان دارد	مغز بادام دفع کند
... بشیر	معتدل	تنرا نرم و فربه گرداند	صفرا انگیزد	قند ... دفع کند
سنبوسه	غلیظ است	قوه تن بیفزاید	دیر گوارد	شراب کهن دفع کند
قلیه	گرم و تر	قوه پشت را نیک بود	معه را سست کند	هلبله پرورده دفع کند
خروس	گرم و خشک	قولنج را سود دارد	صفرا انگیزد	شراب کهن دفع کند
کباب	گرم و تر	خون ... را سود دارد	دیر گوارد	آب غوره دفع کند
بریان	گرم و تر	تن را فربه و قوی گرداند	دیر هضم گردد	شراب لیمو دفع کند
مرغ بریان	گرم و تر	دل را قوه دهد	معه ضعیف را زیان بود	شراب به دفع کند
نان بارس	معتدل	تن را فربه کند	... جگر آرد	... دفع کند
نان فطیر	گرم و خشک	خون بیفزاید	خارش تن آرد	روغن پاچه دفع کند
نان برنج	سرد و خشک	قبض شکم کند	...	طعام های چرب دفع کند
نان سیلان	گرم و خشک	تن را فربه کند	معه را گران دارد	روغن دمبه دفع کند
شکر	گرم و تر	جگر و مثانه را سود دارد	سنگی آرد	انار دفع کند
قند	معتدل	سینه و سر را سود دارد	طحال را زیان دارد	سیب ترش دفع کند
فالوده	گرم و تر	دماغ سرد را سود دارد	... را بد بود	انار ترش دفع کند
انگبین	گرم و خشک	طبع نرم دارد	صفرا زیادت کند	سرکه دفع کند
قطایف	گرم و خشک	سرفه را سود دارد	درد سر آرد	کاهو دفع کند
گل سرخ	بویش گرم و خوردنش سرد	طبع نرم کند و دل را قوه دهد	زکام آورد	... اسید دفع کند
گلاب	سرد و تر	... و دل ضعیف را سود دارد	در اسهال بکار بدارند	شراب حماص دفع کند
عرق بید	سرد و تر	تب گرم و دماغ را دافع بود	بی مصرف	شراب و لواش دفع کند
عرق کاسنی	سرد و تر	جگر را تازه گرداند	مزاج سرد را زیان دارد	گوارش دفع کند
عرق گاو زبان	سرد و خشک	دل را قوت دهد	اندکی خشکی دارد	حلواء گرم دفع کند
شراب انگبین	گرم و خشک	معه را قوت دهد	صفرا انگیزد	تمر هندی دفع کند
شراب قمبر	سرد و تر	قوت پشت دهد و طبع نرم کند	... و بلغم را انگیزد	زنجبیل پرورده دفع کند
شراب حمافن	سرد و لطیف	دل را قوت دهد و اشتها انگیزد	عصب را زیان کند	هلبله پرورده دفع کند
شراب نارنج	سرد و خشک	معه گرم را سود دارد	اندام ها را زیان دارد	زنجبیل دفع کند
شراب لیمو	سرد و خشک	غذا هضم کند و دل را قوت دهد	قولنج را زیان دارد	پرورده دفع کند
شراب انار	لطیف و معتدل	دل را قوت دهد آب پشت بیفزاید	صفرا را زیان دارد	شراب حمافن دفع کند
شراب سیب	معتدل	غذا هضم کند و دل را قوت دهد	صفرا انگیزد	شراب لیمو دفع کند
شراب به	سرد و خشک	طبع را لطیف گرداند	خلق را زیان دارد	... دفع کند
سکنجبین	سرد و خشک	... گرم را سود دارد	قولنج و اسهال آرد	گلشکر دفع کند

شراب بی...	سرد و تر	ذات انجبین را سود دارد	مزاج سرد را زیان دارد	گلشکر دفع کند
شراب نو	گرم و تر	معده و خلط پاک کند	... جگر آورد	شراب حمافن دفع کند
شراب کهن	گرم و خشک	قوه روح دهد	... خورند و زیان دارد	سیب دفع کند
شراب زرد	گرم عظیم است	...	ناشتا ... زیان دارد	سیب ترش دفع کند
شراب سمنگ	غلیظ و گرم	تن را فربه کند	... آورد	انار دفع کند
سرکه	سرد و خشک	صفرا ساکن کند	دماغ را زیان دارد	حلواء شکر دفع کند
ماسک	معتدل	سینه و شش را سود دارد	تب و لرز آرد	کشمش دفع کند
پنیر تازه	سرد و تر	تن را فربه گرداند	... آرد	گوشت تازه دفع کند
کشک	گرم و خشک	طبع را قبض کند	معده را سست کند	مویز و جوز دفع کند
کره تازه	گرم و تر	سینه و سرفه را سود دارد	مثنان را زیان دارد	عسل دفع کند
آب چشمه	سرد و تر	جگر گرم را سود دارد	عصب را سست کند	آب گرم دفع کند
آب باران	اندکی حرارت دارد	سینه و سرفه را نیک بود	تب گرم را زیان دارد	سکنجبین دفع کند
آب یخ	سرد و خشک	غذا را هضم کند	سرفه انگیزد	شراب کهن دفع کند
گلشکر	گرم و لطیف	دل را قوه دهد	خلق را زیان دارد	سرکه دفع کند
گل انجیر	گرم و خشک	معده و درد شکم را نیک کند	صفرا را بد بود	سکنجبین دفع کند
نعناع ...	گرم و خشک	دل را قوت دهد	جگر گرم را زیان دارد	شراب انار دفع کند
بنفشه پرورده	سرد و تر	سینه و سرفه را سود دارد	معده سست کند	شراب نارنج دفع کند
پوست ... پرورده	گرم و خشک	معده را نیک بود و دل را قوت دهد	بی خوابی آرد	شراب حمافن دفع کند
مورد	گرم و خشک	قوت دل دهد	دماغ را زیان دارد	بوییدن بنفشه دفع کند
شاسبرم	گرم و خشک	قوت دل و معده دهد	گوشت تن و دندان را زیان دارد	بوییدن نیلوفر دفع کند
بنفشه	سرد و تر	دل و دماغ را سود دارد	دماغ سرد را زیان دارد	بوییدن کافور دفع کند
نرگس	معتدل	... بگشاید	دل را سست کند	بوییدن بنفشه دفع کند
سوسن	گرم و تر	دماغ را سود دارد	درد سر آرد	صندل دفع کند
زنجبیل پرورده	گرم و خشک	... جگر را قوت دهد	صفرا را زیان دارد	آلو سیاه دفع کند
هلبله پرورده	گرم و خشک	روشنایی چشم و رنگ روی سود کند	دماغ را زیان دارد	فانید دفع کند
شقال	گرم و تر	دماغ را قوت دهد	جگر گرم را زیان دارد	شراب انار دفع کند
گوارش عود	گرم و تر	استسقاء را سود دارد	جگر را زیان دارد	شراب حماص دفع کند
فستق	گرم و خشک	دماغ و جگر را قوت دارد	صفرا را زیان دارد	زرد آلو خشک دفع کند
فندق	گرم و تر	دماغ را قوت دهد	بر معده گران بود	فانید دفع کند
مغز جوز	گرم و خشک	شهوت را نیک بود	دماغ را خشک کند	شراب خماص دفع کند
بادام	گرم و تر	بلغم بگذارد و قوت دل دهد	جگر گرم را زیان بود	شراب لیمو دفع کند
عود	گرم و تر	دماغ و دل را قوت دهد	طحال را زیان دارد	کافور دفع کند
عنبر	گرم و تر	دماغ و دل را نافع بود	جگر را گرم گرداند	خیار تازه دفع کند
مشک	گرم و خشک	چشم روشن دارد	دماغ خشک کند	کافور دفع کند
کافور	سرد و خشک	خون از منی دارد	قوه باه بکلی ببرد	بوییدن بنفشه دفع کند
صندل	سرد و خشک	درد سر را زائل کند	آواز را زیان دارد	حلواء نبات دفع کند
گرمابه	گرم و تر	خون را صافی کند	زخمها را زیان دارد	شربت خنک دفع کند
هواء بهار	گرم و تر	دل را و تن را قوه دهد	خلط را زیان دارد	اسهال را سود کند
هواء تابستان	گرم و خشک	مزاج سرد را سود کند	صفرا غلبه کند	ترشها نافع باشد
هواء پاییز	سرد و تر	هاضمه را قوت دهد	بلغم را زیان دارد	...

هوا زمستان	سرد و خشک	تب گرم را سود دارد	... زیان دارد	شراب کهن و سیر دفع کند
سمور	گرم و تر	مزاج گرم را موثر باشد	... را زیان دارد	جامه ابریشم دفع کند
سنجاب	گرم یا معتدل	...	مزاج ضعیف را نیک بود	با جامه فر پوشند
قاصد	معتدل	...	...	با ابریشم بهتر بود
برطاس	گرمی عظیم	...	خون را سوزاند	در زیر کتان بهتر بود
وشق	گرم	خون را بیفزاید	خارش تن آرد	با جامه ابریشم بهتر بود
جامه کرباس	معتدل	حرارت را دفع کند	خون را سوزاند	با جامه فر پوشند
جامه ابریشم	گرم	تن را فربه گرداند	پوست را نازک گرداند	جامه پنبه بهم نیک بود
جامه فر	گرم	تن را قوی گرداند	سستی در تن کند	با ابریشم پوشند
جامه کتان	معتدل	تن را سرد و نرم کند	خون را گرم کند	مزاج گرم را نیک بود
جامه بزر	گرم و لطیف	... را عظیم نافع بود	حرارات آرد	خامه ... دفع کند

نتیجه گیری

این جدول که به ادعای ابوالمجد تبریزی بر حسب ماههای رومی و یکی از جداول دهگانه است که حکما و منجمان در اقسام نجوم به فارسی نوشته اند علاوه بر ذکر اغذیه موافق و ناموافق برای هر ماه برخی ویژگی ماهها را به همراه شماری بایدها و نبایدهای دیگر بیان می کند. از دیدگاه طب سنتی هر فصل سال دارای مزاج خاصی است که لازم است تدابیر خاصی برای حفظ تندرستی و پیشگیری از بروز بیماری ها و یا به حداقل رساندن عوارض و پیامدهای آنها به کار بست. این جدول، اهمیت رعایت اصول تغذیه و دقت در حفظ سلامتی بدن با توجه به مبانی مذکور است. مطالب و اطلاعات موجود در آن تشابه زیادی با بخشی از رساله ذهی منسوب به امام (رضاع) دارد. با توجه به عدم ذکر منبع از سوی کاتب سفینه برای رساله حاضر نمی توان مؤلف اصلی جداول را شناخت. اما به احتمال زیاد مؤلف تمامی جداول اختیارات نجومی، یک شخص واحد نبوده است. نباید فراموش کرد رعایت دستوراتی به این مضمون از امور رایج در طب سنتی است. بر اساس اطلاعات موجود در سفینه تبریز جداول اختیارات نجومی روز سه شنبه ۱۴ ربیع الاول سال ۷۲۳ ق و به فارسی کتابت شده است.

محدودیت های پژوهش

عدم دسترسی به منابع دست اول و مشکلاتی که در تهیه منابع و کتب وجود داشت از جمله محدودیت های این تحقیق محسوب می شود.

پیشنهاد های پژوهش

پیشنهاد می شود از کتب طب سنتی دوره اسلامی در این دوره استفاده نمود چون راجع به تغذیه و مزاج انسان ها براساس ویژگی ماهها غذاهایی سفارش شده که می تواند در پیشگیری از بیماری ها و رعایت سلامتی و تندرستی موثر باشد.

قدردانی

از همکاری مرکز مطالعات دین و سلامت و تمامی دست اندرکاران این مجله و افراد دیگری که در اجرای این تحقیق ما را یاری کرده اند کمال تشکر و قدردانی را داریم.

حامی مالی

باتوجه به اظهار نظر مولفان مقاله، این پژوهش با هزینه شخصی مولفان صورت گرفته است

تضاد منافع

مولفان مقاله تضاد منافی درباره این پژوهش گزارش نکرده اند.

مشارکت مولفان

تمامی مولفان در مراحل نگارش مقاله مشارکت داشته اند.

References

- 1-Big Babapour, Yousef (2010): Ibn Jazleh, a leading scientist in Majdool medicine (including the transcript of his "Calendar of the Fathers"), Quarterly Journal of Medical History, Second Year, Second Issue, Spring, 1992
- 2-Mosul Lotfollah and Mastaneh Zahra. Quranic management miracle with an approach to the health system. Journal of Research in Religion and Health. Volume 1. Number 1. Winter. 2014. Believers, 8:
- 3-Saliba George, "Astronomy and the Rules of Astronomy in the Islamic Period", Quarterly Journal of Scientific Heritage of Islam and Iran, Second Year, First Issue, Spring, 2013
- 4-Ibn Abi Asiba'ah Ahmad Ibn Qasim. The eyes of the people in the classes of doctors. Beirut: Hayah School Library.
- 5-Halabi Ali Asghar. History of Islamic Civilization. Tehran. Mythology Publications. 1372
- 6-Olivier Guillaume Antoine. Travelogue of Olivier. Translated by Mohammad Taher Qajar and edited by Gholamreza Varhram, Tehran: Information, 1931

- 18-Philosopher of the state Abd al-Hussein. Matters of attention in the biography of typhoon doctors and philosophers of cities. Tehran: Daneshgah Ulum Pezeshki, Iran. 1383
- 19-Sweet expression .Religion and government in Iran. Tehran: University Publishing Center, Volume 2, 1371
- 20-Fazlullah Hamedani Rashid al-Din. Comprehensive Chronicles. Corrected by Bahman Karimi. Tehran: Iqbal. Vol. II. 1331
- 21-Tabrizi Abolmajd. Ship of Tabriz. Tehran: University Publishing Center. 2002
- 22-Mile Heravi Najib, shadow to shadow (notebooks, articles and annals). Tehran: Nashr-e Gofar.
- 23-A group of writers. Letter of Nasiri scholars .Qom: Dar al-Fikr Institute, Volume II
- 24-Ibn Futi Kamal al-Din. Collection of etiquettes in the dictionary of titles. Research of Mohammad Kazem. Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance, Vol.1374
- 7-Bruges Heinrich. In the land of the sun. Translated by Majid Jalilund. Tehran: Medical Center in Islam. University Publications. 1374
- 8-Abzan Ahmad. Articles of the first conference of Islamic medicine management (necessity of compiling Islamic medicine and presenting solutions). Qom: Qom University of Medical Sciences. 1336
- 9-Janfaza Solmaz. The second scientific-research conference of Reza medicine (AS). Study of the pillars structure. 1333
- 10-Masoudi Shokoofeh, Proceedings of the Second Scientific Research Conference on Reza Medicine (AS) Strategies for the Promotion of Islamic Medicine in Iran. Mashhad: University Press, 1333
- 11-Sadeghi Suleiman. Proceedings of the Second Scientific Research Conference of Reza (AS) Basics of the School.
- 12-Biglari H, Dargahi A, Vaziri Y, Ivanbagh R, Hami M, Poursadeqiyan M. Food Safety and Health from the Perspective of Islam. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2020;6(1):131-143.
- 13-Alamzadeh Hadi, Historical Treatises of Tabriz Ship, Journal of Islamic History and Civilization, Fourth Year, Seventh Issue, Spring-Summer, 2008
- 14-Ghorbannejad Parisa and Mahdieh Ayari, Introduction of Traditional Medicine Essays in Tabriz Ship (Prevention, Treatment, Medicine), Journal of Medical History, Volume 9, Number 32, Fall, 2004
- 15-Daryae, Mohammad (1399): Thesis of Dhahabieh, Tehran, Ardehan, Ch
- 16-Haeri Abdolhossein, Safineh Tabriz, Library between the books, Baharestan letter, second year, second issue, fourth book, autumn-winter, 2001
- 17-Ostadi Reza, List of Manuscripts of the General Library of the Grand Ayatollah Golpayegani, Noor Alam, August and March, No. fifty-two and fifty-three, 1993